

FƏLSƏFƏ

UOT 1 (091) .

DOI 10.52094/152412.43.2023.35

Azad Cəfər oğlu Cəfərov

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

“Humanitar fənlər” kafedrasının dosenti, f.ü.f.d.

E-mail: jafarov.azad@mail.ru

Cavidə Rizvan qızı Dəmirova

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

“Elektronika və avtomatika” kafedrasının dosenti, f.ü.f.d.

E-mail: cavida.damirova@asoiu.edu.az

EKOLOJİ PROBLEMLƏRİN FƏLSƏFİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə: Müasir dünyada ekoloji problemlər sosial əhəmiyyətinə, hətta nüvə müharibəsi təhlükəsinə görə ön sıralarda duran problemlərdən birinə çevrilib. Təbiətlə cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqə olmadan bəşəriyyətin tərəqqisi qeyri mümkündür. Ancaq bu mübadilə ətraf mühitə zərər verməməlidir. Ekoloji problemlər insanın zərərli fəaliyyətinin biofiziki mühitə təsiridir. Ekoloji savadsızlıq və təbii qanunlara məhəl qoymaması, təbii sərvətlərə etinasız münasibət ətraf mühitin indiki ağır vəziyyətinin əsas səbəbləridir.

Məqalədə ekoloji problemlərin mühüm aspektlərinə nəzər yetirilmiş, müasir dövrdə bütün dünyanı əhatə edən ekoloji problemlərin ciddiliyinə nəzər yetirilmişdir. Gələcək nəsillərin inkişafı üçün ekoloji sabitliyi qorumaq lazımdır.

Açar sözlər: *ekoloji problemlər, biosferin qorunması, təbii ehtiyatlar, ətraf mühitin mühafizəsi*

Müasir dövrdə ekoloji problemlər qlobal xarakter daşıyır, ona görə də bu problemlərin həll etmək olduqca mühüm xarakter kəsb edir. Ekoloji problemin

THE WORLD OF CULTURE

Azerbaijan State University of Culture and Arts, XXXXIII edition, Baku, 2023

həllində fəlsəfə mühüm rol oynaya bilər. Bir çox mütəfəkkirlər ekoloji fəlakətlərin səbəbini insanın özündə, təbiətdəki həyatı məhv edən texnologiyalarda görürlər. İnsan təbiətin sahibi deyil, o, təbii sərvətlərdən, biosferin vəziyyətindən asılıdır. Təbii ehtiyatlar sonsuz deyil, məhduddur və onların çoxu tükənmək üzrədir. Biosferin qorunması bəşəriyyətin yaşaması üçün zəruri şərtidir. “Müasir ekoloji hadisələr göstərir ki, təbiətin insanlara təsiri onun inkişafının obyektiv qanunauyğunluqlarından asılıdır və bu, onun işləmə mexanizmlərinin bütövlükdə öyrənilməsinə diqqət yetirməyi tələb edir” [1, s.295-296]. Hazırda beynəlxalq təhlükəsizliyə əsas qlobal təhdidlərdən biri ekoloji problemlər nəticəsində yaranmış ekoloji böhranlardır. Əsas ekoloji problemlərə ozon qatının azalması, qlobal istiləşmə, atmosferin çirklənməsi, qlobal istiləşmə, okeanların çirklənməsi, Yer kürəsində yaşayan bioloji növlərin müxtəlifliyinin azalması daxildir.

“Həyatın mövcudluğu və mənası, insan yaranandan təbiətlə təmasda və ünsiyyətdə olması ilə xarakterizə olunur” [2, s.9-10]. Yaranmış ekoloji problemlərin əsas səbəbi insanın özündən qaynaqlandığı üçün insanın özünün dəyişməsinə, hər şeydən əvvəl mənəviyyatının öyrənilməsinə, insanın və cəmiyyətin mənəvi potensialından istifadə edilməsinə ehtiyac var. “Müasirliyin mədəni məqsədləri elə tez dəyişir ki, bu da insanı çətin vəziyyətdə qoyur” [3, s.22-23]. Təbiət, cəmiyyətin inkişaf dinamikasına istənilən formada çox böyük təsir göstərməsi ilə bağlı heç kimdə şübhə yoxdur. Bu da öz növbəsində cəmiyyəti təşkil edən amil kimi insanı göstərmək olar. “Bəşəriyyətin tarixində bir çox hallarda ekoloji böhranlar müxtəlif dövrlərdə də meydana gəlmiş və müxtəlif regionlarda təbii tarazlığı pozmuşdur” [4, s.7]. Müasir dövrün ən təhlükəli təhdidlərindən biri də insanın genetik bazasında mənfi dəyişikliklərin, o cümlədən əlverişsiz təbii şəraitin təsiri altında, eləcə də bu dəyişiklikləri törədən müxtəlif zərərli maddələrin istifadəsi nəticəsində artmasıdır.

Bu gün ekologiya təbiət və onun cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi haqqında təbiət və sosial elmlərin məlumatlarını sintez edən mürəkkəb bir elmdir. Ekologiya orqanizmlərin, biosistemlərin və ətraf mühitin qarşılıqlı əlaqəsi problemlərinin öyrənilməsinə xüsusi ümumi elmi yanaşmadır. Ekologiya – insan və təbiət arasındakı əlaqənin elmi və praktiki problemlərinin məcmusudur. Ekoloji problemlər insan fəaliyyətinin biofiziki mühitə təsiridir ki, bunlardan da çox vaxt ətraf mühitin deqradasiyasına səbəb olan zərərli təsirlərdir. “Böyük narahatlığa səbəb olan əsas ekoloji problemlər havanın, suyun, təbii mühitin çirklənməsi və s. ibarətdir” [6].

Ətrafımızdakı canlı təbiət canlıların təsadüfi birləşməsi deyil, üzvi dünyanın təkamül prosesində inkişaf etmiş sabit və mütəşəkkil bir sistemdir. Ekologiya canlı orqanizmlərin təbiətdə qarşılıqlı əlaqəsini və birgəyaşayış qanunauyğunluqlarını,

THE WORLD OF CULTURE

Azerbaijan State University of Culture and Arts, XXXXIII edition, Baku, 2023

populyasiyaların, biosenozların, biogeosenozların və bütövlükdə biosferin təşkili və fəaliyyətini, həyatın mövcudluğunun norma və əsasları kimi sağlam dövlət qanunlarını öyrənir. Ekologiya təkamül təlimi ilə, xüsusən də mikrotəkamül problemləri ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır, çünki o, populyasiyalarda baş verən prosesləri öyrənir. Ekologiya ekosistemlərin mövcudluğunun enerji və tarazlıq prinsiplərinə, ekosistemlərdə maddələrin və enerjinin axını, ətraf mühit amillərinin təsiri altında onların strukturunda və fəaliyyətində baş verən dəyişiklikləri öyrənməyə imkan verən trofik əlaqələr nəzəriyyəsinə əsaslanır.

Müasir ekologiya planetimizin bütün sakinləri üçün böyük praktik əhəmiyyətə malik universal, sürətlə inkişaf edən, mürəkkəb bir elmdir. Ekologiya gələcəyin elmidir və bəlkə də insanın varlığı bu elmin tərəqqisindən asılı olacaq. Filosof A.N.Pavlenkonun fikrincə, “ekoloji problemin” mahiyyəti insanın təbii təbiəti ilə süni şəkildə yaradılmış yaşayış mühiti arasındakı uyğunsuzluqdadır. Eyni zamanda, problemin bu mahiyyətinin nəticəsi, xüsusən də müasir Avropa humanizmi (“ekoloji cəhətdən çirklili”) ilə müqayisədə qədim köləlikdə (“ekoloji cəhətdən təmiz”) ekoloji problemin olmamasıdır [8].

Hazırda cəmiyyətin fəaliyyəti təbiəti praktiki olaraq ekoloji böhran vəziyyətinə gətirib, ekoloji fəlakət təhlükəsi yaradıb, yəni Yer kürəsinin təbiətinin canlıların orada yaşaması üçün yararsız olduğu üzə çıxıb. Ona görə də fəlsəfi fikir cəmiyyətlə təbiətin inkişafının uyğunlaşdırılması yollarının tapılması istiqamətində işləyir. Ekologiya ilə fəlsəfə arasında əlaqə buradan yaranır.

Bəşəriyyət təhlükəsiz ekoloji inkişafı həyata keçirmək ehtiyacı ilə üzləşir. Bunun üçün ətraf mühit haqqında yeni biliklər, yeni texnologiyalar, insan davranışının yeni normaları, ətraf mühitin hərtərəfli öyrənilməsi, ekologiya ilə bağlı bütün elmlərin söyləri tələb olunur.

Ekologiya orqanizmin ətraf mühitlə əlaqəsi haqqında elm kimi yaranmışdır. Bu gün biz etiraf etməliyik ki, ekologiya mürəkkəb sosial-təbiət elmidir, onun predmeti praktiki olaraq insan həyatının bütün sahələrini əhatə edir. Ekoloji biliyə malik olan insan ətrafındakı dünyanı yenidən kəşf edir, təbiətdəki hadisələrin mənasını anlamağa başlayır. Bir vaxtlar Kopernikin kəşfi insanların kainatın nizamı haqqında təsəvvürlərini dəyişdiyi kimi, ekoloji qanunlar haqqında biliklər də insanların yer üzündəki nizam haqqında təsəvvürlərini dəyişdirir. İnsan başa düşməyə başlayır ki, bu nizam təsadüfi deyil, insanın varlığı və inkişafı, bəşər övladının davamı üçün lazımdır. Ekoloji problemlərin adekvat təhlilinə yanaşmalar axtararaq, onun öyrənilməsi prosesində həyata keçirilməsi zəruri görünür.

THE WORLD OF CULTURE

Azerbaijan State University of Culture and Arts, XXXXIII edition, Baku, 2023

Dünyada hər on nəfərdən 9-u çirkli hava ilə nəfəs alır ki, bu da insan sağlamlığına ziyan vurur və ömrünü qısaldır. Hər il təxminən 7 milyon insan havanın çirklənməsi ilə bağlı xəstəliklər və infeksiyalardan ölür ki, bu da yol-nəqliyyat hadisələri nəticəsində ölənlərin sayından 5 dəfə çoxdur. Çirkləndiricilərə məruz qalma beyinə də təsir göstərərək, inkişafda geriləmələrə, davranış problemlərinə və hətta uşaqlarda IQnun aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

Təbii məhsullar mövcud dərman vasitələrinin əksəriyyətini təşkil edir və xərçəngin müalicəsində ən mühüm rol oynayır. Bununla belə, təxmin edilən 15.000 növ dərman bitkisi nəslə kəsilmək təhlükəsi ilə üz-üzədir və Yer kürəsi hər iki ildən bir həyat qurtaran ən azı bir dərmanı itirir. Son onillik bəşər tarixinin ən isti dövrü olub və biz artıq iqlim dəyişikliyinə təsirlərini hiss edirik, meşə yanğınları, daşqınlar və qasırğalar insanların həyatı, dolanışıq vasitələri və ərzaq təhlükəsizliyini təhdid edən müntəzəm hadisələrə çevrilir. İqlim dəyişikliyi virusların yayılmasını təşviq edərək mikrobların sağ qalmasına da təsir edir.

Müasir dünyada ekoloji problemlər sosial əhəmiyyətinə görə ön sıralarda duran məsələlərdən birinə çevrilir və hətta nüvə müharibəsi təhlükəsi də onun kölgəsində qalıb. İnsanın təbiətə təsiri minilliklər ərzində formalaşmış təbii sistemləri dəyişdirməklə, eləcə də torpağı, su mənbələrini və havanı çirkləndirməklə həyata keçirilir. Digər təbii sərvətlərlə yanaşı, havanın təmiz saxlanması çox vacibdir. “Ekoloji problem ətraf mühitin pozulması ilə nəticələnən problemdir. Problemlər insan və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsi ilə və insanın ətraf mühitə təsiri ilə bağlıdır” [9].

İnsan əzəldən bəri ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqədədir və ona təsir göstərir. Bununla belə, bu təsir yalnız XVIII əsrdə, sənaye inqilabının başlanğıcı ilə həqiqətən nəzərə çarpan bir miqyas aldı. Bu zaman insan vəhşi təbiətin təbii dövrüyəsini tərk edərək planetə öz qaydalarını diktə etməyə başladı. Biosferdəki bütün xoşagəlməz dəyişikliklər həm heyvanlar, həm bitkilər aləminə, həm də insanlara mənfi təsir göstərir.

XX əsrin əvvəllərindən ilk növbədə ətraf mühitin qorunmasına yönəlmiş ilk proqramlar meydana çıxmağa başladı, lakin əsrin sonunda bəşəriyyətin daha radikal və təsirli tədbirlərə ehtiyacı olduğu aydın oldu. Son onilliklərdə bəşəriyyət dünyada mövcud ekoloji vəziyyətin təhlükəsini dərk edərək təbiətimizin qorunması və bərpası üçün fəal mübarizəyə başlayıb. “Ekoloji problemlərin qlobal xarakter daşması bu problemin həlli üçün ətraf mühitin qorunması istiqamətində tədbirlər sisteminin (iqtisadi, texniki, elmi, hüquqi, tərbiyəvi) həyata keçirilməsində geniş beynəlxalq əməkdaşlığı tələb edir” [5, s.406].

THE WORLD OF CULTURE

Azerbaijan State University of Culture and Arts, XXXXIII edition, Baku, 2023

Ekoloji problem insan cəmiyyətinin ətraf mühitlə (təbiətlə) əlaqəsi sferasında yaranmışdır. Ətraf mühit insana təsir edən təbii və sosial amillər kompleksindən ibarət olduğundan, insanın həyat fəaliyyəti daha çox ətraf mühitin keyfiyyətindən asılıdır. 2015-ci ildə qəbul edilmiş bu qlobal fəaliyyət planı on il ərzində daha ədalətli, daha fəxrəvan və yaşıl dünyaya nail olmaq üçün konkret tədbirləri təqdim edir. NASA alimləri xəbərdarlıq ediblər ki, su qıtlığı çox güman ki, bu əsrin əsas ekoloji problemi olacaq, bu resursun olmaması insanların, heyvanların və bitkilərin sağ qalması üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir və dünya əhalisinin 40%-dən çoxuna təsir edəcək. Dünya İqtisadi Forumunun statistikasına görə, kənd təsərrüfatı sektoru dünyanın quraq rayonlarında bitkilərin istifadə etdiyi suyun 70%-dən çoxunu istehlak edir. Yer inistiləşməsi şiddətli quraqlıqlara, ardıcıl dağıntılara səbəb olur, həmçinin tufanlara və istilik dalğalarına səbəb olur. Yer temperaturunun artması daha uzun və daha isti istilik dalğalarına, daha tez-tez quraqlıqlara, daha güclü yağışlara və daha şiddətli tufanlara səbəb olacaq. Danışıqlarda prioritet hesab olunduğu kimi temperaturun sabit saxlanması və hava şəraiti ilə bağlı fəvqəladə hallara cavab vermək qabiliyyətinin artırılması bu fəlakətlərin minimuma endirilməsi və onlara uyğunlaşmanın ən əsas amillərindəndir.

Müasir dünyada ekoloji problemlər sosial əhəmiyyətinə, hətta nüvə müharibəsi təhlükəsinə görə ön sıralarda duran problemlərdən birinə çevrilib. Təbiətlə cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqə olmadan bəşəriyyətin tərəqqisi qeyri mümkündür. Ancaq bu mübadilə ətraf mühitə zərər verməməlidir. “Təbii sərvətlərin uğurlu idarə olunması söz azadlığından, çoxsaylı müstəqil media kanalları vasitəsilə dinamik və geniş ictimai müzakirələrdən və təbii sərvət məsələləri ilə məşğul olan fəal vətəndaş cəmiyyətindən asılıdır” [7]. Ekoloji problemlər insanın zərərli fəaliyyətinin biofiziki mühitə təsiridir. Ekoloji savadsızlıq və təbii qanunlara məhəl qoymaması, təbii sərvətlərə etinasız münasibət ətraf mühitin indiki ağır vəziyyətinin əsas səbəbləridir. Gələcək nəsillərin inkişafı üçün ekoloji sabitliyi qorumaq lazımdır.

Ədəbiyyat siyahısı: 1. Abbasov M.S. Əsrimizin

qlobal ekoloji problemləri. Bakı, “Elm” nəşriyyatı – 2006, 420 səh.

2. Cəfərov A.C., Abdullayeva M.Y. Cəmiyyətin və ekologiyanın fəlsəfi aspektləri (Dərs vəsaiti). Bakı, 2019, 170 səh.

3. Cəfərov A.C. Mədəniyyət və sivilizasiya (Fəlsəfə fənni üzrə metodik vəsait). Bakı, 90 səh.

THE WORLD OF CULTURE

Azerbaijan State University of Culture and Arts, XXXXIII edition, Baku, 2023

4. Xəlilov T.A., Zeynalova M.Ə. Qlobal ekoloji problemləri (Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti). Bakı, "MBM", 2013, 212 səh.
5. Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. "Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi" Bakı, «Elm» nəşriyyatı – 2005, 880 s.
6. Eccleston, Charles H. (2010). Global Environmental Policy: Concepts, Principles, and Practice. Chapter 7.
7. Overland, Indra (2018-01-01). "Introduction: Civil Society, Public Debate and Natural Resource Management". Public Brainpower: Civil Society and Natural Resource Management. pp. 1–22.
8. Павленко А. Н. "Экологический кризис" как псевдопроблема // Вопросы философии. – 2002. – Т. 7. – С. 66-79.
9. Ульянова Н. В. Экологическое сознание и экологическая культура, проблемы и перспективы) // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2007. – Вып.

Азад Джафар оглы Джафаров
Джавида Ризван кызы Дамирова

Философские аспекты экологических проблем

Резюме: В современном мире экологические проблемы стали одной из передовых проблем в силу своей социальной значимости и даже угрозы ядерной войны. Прогресс человечества невозможен без взаимоотношений между природой и обществом. Но этот обмен не должен наносить вред окружающей среде. Экологические проблемы – это последствия вредной деятельности человека на биофизическую среду. Экологическая безграмотность и пренебрежение законами природы, пренебрежение природными ресурсами являются основными причинами нынешнего плачевного состояния окружающей среды.

В статье рассмотрены важные аспекты экологических проблем, а также рассмотрена серьезность экологических проблем, охватывающих весь мир в современную эпоху. Необходимо поддерживать экологическую стабильность для развития будущих поколений.

Ключевые слова: экологические проблемы, охрана биосферы, природные ресурсы, охрана окружающей среды

**Azad Jafar oghlu Jafarov
Javida Rizvan gizi Damirova**

Philosophical aspects of environmental problems

Summary: In the modern world, environmental problems have become one of the frontline problems due to their social importance and even the threat of nuclear war. Human progress is impossible without mutual relationship between nature and society. But this exchange should not harm the environment. Environmental problems are the effects of harmful human activity on the biophysical environment. Environmental illiteracy and disregard for natural laws, neglect of natural resources are the main reasons for the current dire state of the environment.

The important aspects of environmental problems were considered in the article, and the seriousness of environmental problems covering the whole world in the modern era was considered. It is necessary to maintain ecological stability for the development of future generations.

Key words: ecological problems, biosphere protection, natural resources, environmental protection.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 23. 09. 2023